

משה שרת במיטבו

משה שרת, מאבק מדיני: קובץ נאומים ומסמכים, א, חלק ראשון: ינואר-מאי 1942, איסוף, תחקיר והערות שפרה קולת, עורך הסדרה יעקב שרת, תל-אביב: העמותה למורשת משה שרת, 2009, 583 עמ' כולל מפתחות

מבוא

יעקב שרת ושפרה קולת, שהוציאו לאור זה לא כבר את הכרך הראשון במפעלם לפרסום נאומים ומסמכים של משה שרת-שרתוק, המציאו לנו

משה שרת

מאבק
מדיני

חלק ראשון: ינואר-מאי 1942

סדרה חדשה של תעודות פרי עטו של שרת, שהיא ייצוגית יותר מכרכי ה'יומן המדיני' שלו אשר פורסמו בשעתם על ידי 'הספריה הציונית' והוצאת 'עם עובד'.

הכרך החדש שלפנינו מדגיש ומעמיק את כישוריו של ראש המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית: את יכולת הצגת הדברים, את כושר הניתוח ואת יכולת הפולמוס שלו, וכל זאת בתקופה שחורה משחור שפקדה את העם היהודי, וששרת עשה בה כמיטב יכולתו שלא להיכנע – לא להיתפס לפסיוויות ולייאוש גמור, ולא להתפתות למהלכים פוליטיים שיחמירו את המצב עוד יותר.

בתקופה שבה עוסק כרך זה נעדרו מן הארץ נשיא ההסתדרות הציונית, ד"ר חיים ויצמן, ויושב ראש הנהלת הסוכנות היהודית, דוד בן-גוריון, כך ששרת היה למעשה הבכיר שבמנהיגי היישוב באותה העת. לדבריו, למהלכיו ולתכניותיו נודע משקל מיוחד, וכרך זה פורש אותם לפנינו כראוי להם.

יתר על כן, כרך זה מאיר את דמותו וערכיו של שרת כמנהיג ציוני, את יחסו לבעיה הערבית ואת התנהגותו במלחמת העולם השנייה, באור נכון מזה שהוארו בו בביוגרפיה היחידה שלו שנכתבה עד כה, באנגלית, מאת גבי שפר.

לא אוכל לרדן ברשימה זו באלפי העניינים ששרת עסק בהם בתקופה הנדונה, מגדול ועד קטן באותה מידה של קפידה. לא כולם, ובכלל זה הסגרת אנשי לח"י לבריטים במסגרת שיתוף פעולה בין הנהגת היישוב לשלטונות המנדט, נזכרים בספר שלפנינו.¹ בחרתי להתמקד בשתי סוגיות: עמדתו של שרת בעניין הטרונספר או

1 שרת רמז על שיתוף פעולה כזה בישיבת הנהלת הסוכנות ב-25 בינואר 1942, ראו: עמ' 136. וראו לעניין זה: ש' אהרונסון, היטלר, בעלות הברית והיהודים, תל-אביב תשס"ח, עמ' 166 והמקורות הנזכרים שם.

עוד דיבר מצד החיוב על מיליוני יהודים ששרדו לאחר המלחמה, ואשר ספק אם 'העולם' יסכים לפנותם דווקא לארץ-ישראל, ולכן מטעמים ציוניים ובהיעדר מוצא אחר, יש להילחם כבר עתה על עלייתם. ובאשר לתגובת הערבים למהלך זה, ציטט שרת באריכות דיאלוג שניהל עם אוליבר ליטלטון, שר המדינה הבריטי במזרח התיכון, שבו העלה את 'העברת האוכלוסין' – טרנספר בלעז – כחלק מן הפתרון הכולל לבעיה היהודית ולבעיה הערבית בתום המלחמה (עמ' 37-41). השר הבריטי רגז על כך ש'אנו מכריזים בקולי קולות על מספרים דמיוניים של מיליוני יהודים, שארץ-ישראל תצטרך לקלוט [...] וטען שעל-ידי-כך אנו יוצרים מתיחות, עצבנות רבה, בעולם הערבי [...] סוף-סוף, הערבים הם בעלי הסחורה, הם המוכרים ואנחנו הקונים, ואנחנו צריכים להשתדל להביא את הערבים לידי מכירת הסחורה לנו'. שרת הוסיף כי לדברי ליטלטון יש בקרב הערבים החוששים כי בדעת היהודים להשתלט גם על עבר הירדן. בכל מקרה, אמר ליטלטון, לא תוכל האימפריה הבריטית להפעיל 'כוח גדול' הנדרש ליישם את חלומות הציונים. שרת השיב לו בין היתר ש'אין ארץ שאין לה הערבים שלה', כלומר מי שיתנגדו לכניסת יהודים, ומנגד הדגיש את הישגי הציונים ואת התשתית שכבר הקימו בארץ. ליטלטון טען ששימוש בכוח כלפי הערבים פירושו פשיטת רגל של מדיניות. שרת השיב כי אנגליה עצמה ניסתה לפתור את בעיות העולם בדרך של פיוס ופשרה ולבסוף היא מנהלת מלחמה ענקית נגד היטלר ובעלי בריתו. הוא הוסיף ואמר כי 'העולם' ובייחוד הבריטים חייבים ליהודים ובראשם לציונים פתרון שיתאים לצורכיהם ויהיה משום פירעון של החוב ההיסטורי והמוסרי כלפיהם: ליטלטון התכחש לשניהם וטען כי האינטרס הציוני הוא 'לזרוק את הערבים מן הארץ בכוח'.

יציאת ערביי ארץ-ישראל מחוץ למדינה יהודית כשתקום, והוויכוח שלו עם יהודה ליב מגנס, שצייד בפתרונות לא ציוניים לעתידה של יהדות אירופה, ובכללם קליטתם מחדש בפולין, ברוסיה וביוצא בהן.

שרת והטרנספר

בסקירה מדינית ארוכה שנשא בישיבת הוועד הפועל הציוני המצומצם בירושלים ב-6 בינואר 1942 (עמ' 31-74), נדרש שרת לאפשרות של טרנספר ושימוש בכוח כלפי הערבים בהיעדר אופצייה מדינית להידברות עמם (עמ' 39, 72-73). יש להקדים ולומר כי בעת ההיא טרם נתחווה לו ולחבריו בארץ ומחוצה לה מלוא חומרתה של השואה. ואולם תודעת אסון שאין כדוגמתו עלתה מכל משפט בדבריו, ועמה הכרה במצבו הנואש כמעט של היישוב בעת ההיא, אך היו בדברים גם נצנוצי תקווה ותכניות לפעילות מדינית.

שרת סקר את המציאות הקשה שבה היה נתון היישוב: 'הספר הלבן' הבריטי נותר בעינו, למרות המתרחש באירופה; ספינות פליטים יהודים נתפסו בידי הצי הבריטי, ונוסעיהן הוגלו לאי מאוריציס או נכלאו במחנה עתלית; כוח המיקוח של הערבים כלפי הבריטים נתחזק מאוד; הפנייה לבריטים להקים צבא יהודי נדחתה כדי לזכות בתמיכת המפתי הירושלמי וחבריו באזור כולו, למרות – ובגלל – תמיכתם בהיטלר. אך שרת אמר כי 'יש כאן [...] צורך מדיני להשמיע קול ברמה [...] לתבוע את עלבוננו, כדי שלא יוצר הרושם שאנו כה מוכים, שאנו כה חלשים בעיני עצמנו, עד כי אין אנו מעיזים להתגרות מלחמה עם הכוחות השליטים הגדולים, ולו גם במאמר פה' (עמ' 32-33). מצד החיוב הרחיב שרת את הדיבור על הגיוס לצבא הבריטי – בהיעדר צבא יהודי העומד בפני עצמו – כהכרח פוליטי ומוסרי, יזמה שהוא השקיע בה את מיטב מרצו.

שרת נגד מגנס

בדומה להתמודדות עם טענותיו של השר לייטלטון, ראה שרת חובה לנהל ויכוח עם מבקרים מבית, ובהם אנשי 'ברית שלום' משכבר הימים, אנשי 'השומר הצעיר' ואישי שמאל אחרים. ב־12 במרס 1942 הוא נפגש עם ה'ועדה לבידור היחסים בין יהודים וערבים בארץ-ישראל', שהוקמה על ידי הנהלת הסוכנות לפי החלטת הקונגרס הציוני העשרים ואחד באוגוסט 1939. יושב ראש הוועדה היה שלמה קפלנסקי, איש 'פועלי ציון' בעבר, שחבר לאנשי 'השומר הצעיר' מאיר יערי ויעקב חזן בתמיכה ברעיון המדינה הדו־לאומית מתוך הכרה בצורך למצוא שפה משותפת עם הערבים כתנאי לעתידה של הציונות (עמ' 278-308).² שרת דחה את הרעיונות הללו בנימוס אך בתקיפות. הוא טען כי הם אינם קבילים על הערבים ועל רובם המכריע של הציונים גם יחד, והדגיש כי כוח יהודי הוא כורח בעל חשיבות עליונה במערכת שתיווצר בסוף המלחמה. יתר על כן, הוא סבר כי הערבים יקבלו את ויתוריו של קפלנסקי ללא תמורה ולא יתחייבו לקיים הסכמים בעניינם בעתיד, וציין כי התפתחויות בעתיד הן שתקבענה את יחסי הכוחות ואת התנאים הבין־לאומיים שיחרצו את גורלה של הציונות.

בין חברי הוועדה בלט נשיא האוניברסיטה העברית, ד"ר יהודה ליב מגנס, שהקשיב בעניין רב לניתוחיו המעמיקים של שרת על הנעשה

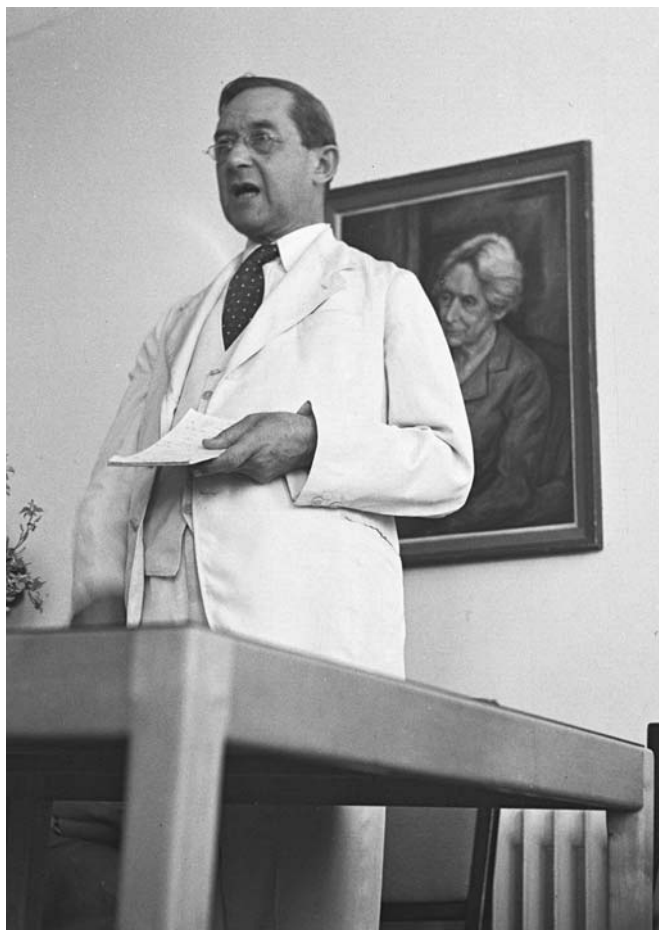
בנקודה זו בשיחתו עם לייטלטון העלה שרת את טענתו בזכות טרנספר של הערבים מן הארץ במסגרת 'הסכמים גדולים' עם מעצמות המערב והעברת השלטון בארץ-ישראל לידי היהודים:

בחזונונו אנו רואים גם העברת אוכלוסין. איננו רואים שום עוול בהעברת אוכלוסין, אבל ענין העברת האוכלוסין למעשה יכול להתגשם רק בדרך של הסכמים גדולים, ואנחנו רואים אפשרות של הסכמים כאלה בעתיד לבוא, אבל כאשר מדברים על 2-3 מיליון יהודים בארץ-ישראל ואולי גם יותר, אנחנו מדברים על מספר נוסף על הערבים שישנם בארץ, ולא במקום הערבים שישנם בארץ (עמ' 39).

במילים אחרות: עתידם של הערבים בארץ הוא נושא למשא ומתן לא עם הערבים אלא עם מעצמות המערב. משא ומתן זה יוליד רוב יהודי מובהק בארץ ויפתור אחת ולתמיד את בעיית היהודים הנרדפים בעולם, שמצוקתם נעשתה עתה עניין של חיים ומוות. המיעוט הערבי יוכל להישאר בארץ, אך אפשר יהיה גם למצוא לו פתרון מחוצה לה. שרת ביקש להשאיר את אופציית הטרנספר כנושא לדיון. אופצייה זו הועלתה לראשונה על ידי ועדת פיל, בשנת 1937, אך שרת הציג אותה בניסוח משוכלל בהרבה מזה של ועדת פיל – כחלק מן המשא ומתן על עתיד הארץ בבוא עתו. ניסוחים דומים נקט שרת גם להבא, במגעיו עם אישים בריטים ואמריקנים, ואלה השתמשו בדברים לצורכיהם.

לבד מן החזון הזה, ששרת ראה חובה לעצמו לחקוק במוחם של בעלי דברו הבריטים באותה העת, הוא עמד על ההכרח לשתף פעולה עמם למרות 'הספר הלבן' וסגירת שערי הארץ לעלייה, ופעל נגד הנטייה למרוד בהם או להימנע משיתוף פעולה עמם, שכן ממשלת המנדט עשויה הייתה לדעתו לתרום לחיזוק היישוב חרף מדיניות העלייה שלה.

2 בדיון שהתנהל בוועד הפועל הציוני המצומצם לאחר סקירתו המדינית שנזכרה לעיל אמר שרת לחזן: 'אני רוצה להודיע לחזן ש...סוציאליסטים יהודים בנו את משקיהם על יסוד העברה [של ערבים] מכפר לכפר. אם אפשר להעביר ערבים מאבו שושא לכל מקום בארץ-ישראל כדי שתקום משמר העמק – האם מותר היה לבנות משקים סוציאליסטיים על חורבות כפרים ערביים שנעזבו על ידי יושביהם? יושביהם הלכו לאדמה אחרת, לפרנסות אחרות למשפחותיהם, חייהם לא נהרסו [...] משריד יצאו ערבים, ושם עכשיו [ישו] של הקיבוץ הארצי – זהו טרנספר, חזן!' (עמ' 73).

יהודה ליב מגנס,
יוני 1945
(צילום: זולטן קלוגר)

חייהם, חיי התורה וחיי העם גם בלי ארץ-ישראל'
(עמ' 502, ההדגשה במקור).

שרת השיב לו:

אני רואה את החלוקה שמחלק ד"ר מגנס למלאכותית במקצת, אבל אם להסתכל על חלוקה זו, אז אני אומר שקיים רק דבר אחד – עם ישראל. אם עם ישראל יהיה קיים ואם הוא יחיה חיים בריאים ותקינים, זאת אומרת אם יחיה חיי יצירה, יהיה ערך לתורת ישראל כדבר מתפתח ובעל ערך בחיי אדם. ארץ-ישראל תהיה אמצעי [...] לגאולת עם ישראל מהגלות, מחיי תלישות ומחיי התנוונות ועקרנות וחוסר יצירה [...]

יש סכנה שכל העולם יפנה לנו עורף, כמו עכשיו [...] הוא נלחם נגד היטלר, ועל-ידי-כך הוא (כביכול) יציל

באזור ובעולם, ובכללם דיון מרתק בעמדותיה של תורכיה, ששילחה את פליטי האנייה 'סטרומה' למות בים השחור. ואולם בהמשך הדיון, ב-14 במאי 1942, חזר מגנס ביתר תוקף על העמדה שאין לציונות עתיד בלא הסכמה ערבית. הוא גינה את הציונות על כי אינה מכירה באופציות אחרות, כגון הגירת היהודים לארצות שונות לכד מארץ-ישראל, ובאפשרות חזרתם של פליטים יהודים אחרי המלחמה הנוכחית לארצות מוצאם, כמו פולין, רוסיה וגרמניה, שיזדקקו לכישוריהם (עמ' 495-509). שרת משל ברוחו ככל שיכול לנוכח הרעיונות שהעלה מגנס באשר לשובם של פליטי היטלר לגרמניה ובאשר לשובם של יהודים שנמלטו מברית-המועצות ומפולין וביקשו לעלות ארצה, לזרועותיהם של סטלין ושל אנטישמים פולנים. הוא ידע שמגנס לא הסתפק בפורום הזה אלא הטיף את דעותיו לכל שומע, ובכלל זה לאישים בריטים ואמריקנים. הללו, ובראשם שר החוץ הבריטי אנתוני אידן, ואישי מפתח בממסד האמריקני, חזרו על השקפותיו של מגנס בנפש חפצה כבוא העת.³ בשלב זה הטיח הרב הרפורמי מגנס בשרת את הדברים הבאים: 'יש שלושה דברים שהם חשובים בעיני: תורת ישראל, עם ישראל וארץ ישראל. החשוב ביותר זו תורת ישראל. השני בדרגה זה עם ישראל. השלישי בדרגה זו ארץ-ישראל. ההיסטוריה שלנו מראה לנו שתורת ישראל ועם ישראל אינם תלויים בארץ-ישראל, אלא שהם ממשיכים את

3 וראו לעניין זה את דיווחי המודיעין האמריקני ומקורותיו הבריטיים בספרי (לעיל, הערה 1). האגודה שהקים מגנס, 'איחוד', זכתה לתשומת לב חיובית רבה בדיווחים אלה. מנגד ראש המודיעין האמריקני במזרח התיכון, הגנרל אוסמונדר, הציג את בן-גוריון ושרת כ'אגנסטרים נוסח שיקגו' (שם, עמ' 151, 217-218), ואנשי האוניברסיטה האמריקנית בקהיר ששירתו במודיעין האמריקני, ושלאחר המלחמה עברו למחלקת המדינה, העלו בדו"חותיהם טענות אנטישמיות.

חבל שלא ניתן להוסיף עוד מדברי שרת בשל קוצר היריעה. הצעתו של מגנס בדבר חזרת היהודים לפולין ולגרמניה בתום המלחמה הפכה עד מהרה לגרוטסקה, אולם נמצאו לה בימינו יורשים למיניהם. לשרת היה 'יורש' בזמנו – בן-גוריון, ששב ארצה זמן קצר לאחר מכן. מה צר שנעשה ניסיון להפוך את שרת ליריבו המתון של בן-גוריון הקיצוני כביכול, ולחלופה – או לפחות לתיקון – למדיניות הציונית שניצחה בשילוב הכוחות של שניהם ושל רבים אחרים.

אותנו, אבל על-ידי-כך שפנה לנו עורף ישנה סכנה שיפנה לנו עורף מבחינה מדינית בסוף המלחמה [...] תפקיד המדיניות הציונית למנוע דבר זה, להיאבק. במערכה אפשר לנצח ואפשר לנחול מפלה. כיום זה התפקיד. מה יהיה אם ננחל תבוסה? אני מקווה שננהג כמו כל עם שחי גם בתנאי תבוסה, אבל לא מוותר על חלומו ועושה – גם בתנאים אלה – כל מה שאפשר להגשמת חלומו אם זה נובע מתוך רצון של קיום, ובזה מכריעה התנועה (הציונית), אם יש אנשים שמתעקשים ללכת בדרך זו – הם מכריעים. אי-אפשר רק בשיקולים הגיוניים להכריע. פה יש שאלה של יצר הקיום (עמ' 505).